

NAFAS - MAQOM XONANDLIGINING TARKIBIY QISMI VA POYDEVORI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i03.021>

Ashiraliyev Furqatbek Davron o'g'li
Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti

Annotatsiya: Nafas ijrochilik san'atida juda katta ahamiyatga ega. Mustahkam va maxsus chiniqtirilgan nafas bazasi mavjud bo'lmasa, badiiy so'z yoki, umuman, so'z bilan bogliq bo'lgan ijrochilik san'ati ko'rinishlarida mantiqiy va badiiy yetuk sahna asari yaratilishi mumkin emas. Mazkur maqolada an'anaviy xonandalik san'atida ovozni aniqlash va tasniflash jarayoni shuningdek, ovozning yo'g'onligi va balandligi bilan bog'liq fiziologik xususiyatlar, ovoz paylarining holati hamda harakatining ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: maqom, nafas, ovoz, erkak ovozi, ayol ovozi, akademik vokal, ijrochilik talqini, ovoz texnikasi

NAFAS - THE COMPOSITION AND FOUNDATION OF MAQOM SINGING

Ashiraliyev Furkatbek Davron o'g'li
National Institute of Uzbek Musical Art named after Yunus Rajabi

Abstract: Breathing plays a crucial role in performing arts. Without a strong and specially trained breathing base, it is impossible to create a logically and artistically mature stage work in the form of artistic words or, in general, performing arts related to words. This article discusses the process of voice identification and classification in traditional singing art, as well as physiological characteristics related to voice thickness and pitch, the state of vocal cords, and the importance of their movement.

Keywords: maqom, breath, voice, male voice, female voice, academic vocal, performance interpretation, vocal technique

Nafas maqom xonandaligining eng muhim tarkibiy qismi va mustahkam poydevori hisoblanadi. U nafaqat ovoz hosil qilishning fiziologik asosi, balki ijroning badiiy ifodadorligi, barqarorligi va davomiyligini ta'minlovchi asosiy omildir. To'g'ri nafas olish, uni tejankorlik bilan sarflash va ongli ravishda boshqarish xonandaga uzun va murakkab maqom jumllarini erkin, ravon va uzluksiz ijro etish imkonini beradi.

Xonanda bo'lib shakllanayotgan har bir ijrochini sohani o'zlashtirishi, bilishi va uning qoidalariga qat'iy tarzda rioya qilishi lozim bo'lgan jihatlari mavjud. Jumladan:

nafasini me'yorida sarf qilish, asarni bilish, so'z matnlarini bir xil talqin etish, badiiy bezaklarni bir xilligiga e'tibor berish, asarnig o'ziga hos joylarini puxta ishlash, ovoz almashish, to'ldirish, cho'zish va bir xilda yakunlash va h.k.

Nafas ijrochilik san'ati, ayniqsa, so'z san'atida juda katta ahamiyatga ega. Mustahkam va maxsus chiniqtirilgan nafas bazasi mavjud bo'lmasa, badiiy so'z yoki, umuman, so'z bilan bogliq bogan ijrochilik san'ati ko'rinishlarida mantiqiy va badiiy yetuk sahna asari yaratilishi mumkin emas. Albatta, har qanday asarda ham ongli ravishda nafas momentlarini belgilab olib, dastavval mantiqiy yaxlithkni saqlash, ikkinchidan, shu mantiqiy yaxlit bo'laklarni oldindan belgilay olish ham ancha mas'uliyatli vazifadir. Bu sharti ravishda, nafas belgilangan joylarda katta pauza saqlab turish lozim, degan ma'noni bildirmaydi

Ashula matnida shunday jumlar ham mavjud bo'ladiki, ular qanchalik uzun bo'lmasin, bir nafasda ijro etishni talab etadi. Aks holda, o'rtada olingan nafas yoki mantiqqa putur yetadi yoki mazmun butunlay o'zgartirib yuboriladi. Bunday paytlarda, albatta, mustahkam nafas bazasiga ega bo'lish shart. Nafas bazasiga esa uzoq va tinimsiz mehnat orqali erishiladi.

Ovoz chiqarish vaqtidagi nafas apparatining harakatlari hiqildoq va talaffuz a'zolari bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Shu bois kuylashda nafas yo'llari ishini alohida o'rganish shart. Negaki, ovoz hosil etish jarayonida erkin nafas chiqarish paytida uning yo'lini to'sib turuvchi a'zo tovush boylamlaridir. Ovoz hosil etish vaqtidagi tovush boylamlarning tebranishida bevosita nafas ishtirok etadi. Shuning uchun ashulachilik nafasi haqida so'z yuritilganda albatta, aynan, shu paytda hiqildoqning xatti-harakatlari nazarda tutiladi.

Kuylashda nafas olishning quyidagi an'anaviy turlari farqlanadi:

- Yuqori ko'krak nafasi (klavikulyarli), ko'krak qafasi tepa va oldingi bo'limlari ko'tarilishi va kengayishi hisobiga nafas olish amalga oshirilib, diafragma uning harakatida juda sust ishtirok etadi. Bunday holatda qorin tortilib, ko'krak qafasining old bo'limi, o'rmov va ba'zan yelkalar sezilarli darajada ko'tariladi;

- ko'krak nafasi-unda ko'proq ko'krak nafasining o'zi harakatda bo'ladi (bu nafasdan ko'proq ayollar foydalanadilar);

- pastki-qovurg'a-diafragmatik (kosto-abdominal: "costa" - qovurg'a, "abdomen" - qorin) nafasi, undan ko'pchilik xonandalar foydalanadi. Ko'krak qafasining pastki bo'limi bilan nafas olinayotganda qorin ham bir muncha oldinga chiqadi;

- qorin (abdominal) nafasi - bu jarayonda qorin muskullari faol ishtirok etsa, ko'krak qafasining holati o'zgarmaydi.

Xonanda kuylash paytida tos bilan nafas olish mumkin, degan fikrlar ham mavjud. Lekin bunday holat bo'lishi mumkin emas, negaki tos suyaklari harakatlanishi va torayishi mumkin emas. Vokal san'ati tarixi va amaliyotida yaxshi kasbiy ijro har qanday nafas olish turida mumkinligini isbotlab turibdi. Bunday nafas olish qaysi

muskul guruhlari hisobiga amalga oshishi emas, balki nima hisobiga tovush ijro etilishini muvofiqlashtirishi belgilovchi hisoblanadi.

Ma'lumki, ovoz qanchalik yo'g'on bo'lsa, tovush hosil qilishda yutqin harakati shunchalik ko'payadi va ovoz paylarining baquvvatligi seziladi. Ovoz qanchalik baland bo'lsa, aksincha ovoz paylari shunchalik ingichka va yutqin nozik bo'ladi.

Ovozlarni turga ajratish har qanday bilimdon ustoz uchun ham qiyin kechadi. Masalan: bir talabaning ovozini u yoki bu turga mansub ekanligini aytish uchun avvalo ovozning tembriga ya'ni, tusiga e'tibor beriladi. So'ngra uning ko'lamiga nisbatan ovoz turlarga ajratiladi.

Ba'zida shunday ovozlar uchraydiki, tembr jihatidan yo'g'on, ya'ni bariton bo'lsa-da, ko'lam jihatidan ovozining yuqori pardalari tenor kabi bo'ladi yoki ovozi mayin yumshoqligi tenor singari bo'lsa ham ko'lami kichikroq, ya'ni yuqori pardalarni ijro eta olmasligi mumkin.

Xonandaning ovoz ko'lami bir nechta registrga ajratiladi. Turli registrdagi tovushlar har xil tembr va yangroqlikka ega. Masalan, erkaklar ovozining pastki ovoz ko'lami (ko'krak registri) shirali va kuchli yangraydi, baland tovushlar registri esa jarangli va quruqroq sadolanadi. Ayollar ovozi esa pastki tovushlar (ko'krak registri), markaziy (o'rta balandlikdagi) va baland tovushlar registrlariga bo'linadi. Professional xonandaning ovoz ko'lami 2 oktavaga ega bo'lishi, registrlar o'rtasidagi tovushlar esa tekis sadolanishi kerak.

Shu nuqtai nazardan ovozlar bir necha turga bo'linadi:

Ayollar soprano ovoz ko'lami: soprano eng yuqori ovozidir. Odatda soprano ovozi birinchi oktava "do" notasida to uchinchi oktava "do" pardasigacha boradi ba'zan undan ham oshishi mumkin. Bundan ham baladroq ovozlar bor sopranino, kolorotur soprano bu ovozlar O'zbekona aytganimizda chiyildoq ovoz deyiladi, xonandalik sohasida ma'qul ko'rilmaydi, eshituvchini medasiga tezroq tegadi.

Barcha ovoz turlari bo'lgani kabi, sopranolar ham ovoz ko'lamga, rangiga yoki tembriga, ovozning og'irligiga va ovozning harakatchanligiga qarab farqlanadi:

1. koloratura soprano, 2. sopranino, lirik soprano, spinto yoki liriko-dramatik soprano va 3. dramatik soprano. Bundan tashqari yuqori alt ovozlarini metso soprano deyshadi, bunday ovozlar quyuq va yoqimli-iliq bo'ladi. Mumtoz asarlar ijrosi uchun qulay ovozdir. Bunday ovozning tovush ko'lami kichik oktava "sol" pardasidan ikkinchi oktava "do" pardalarigacha boradi.

Ayol ovozlari ichida alt va kontr alt turlari ham mavjud. Bu ovozlar ham iliq va quyuq bo'lishi bilan birga o'ta salobatlidir.

Ashula ijrochiligi mahoratini egallashda bir-biri bilan uzviy aloqador, lekin bir-biriga o'xshamagan, ayni chog'da, bir-birini to'ldiruvchi nutq texnikasi komponentlarini mukammal bilib olish, unga doimo amal qilish lozim bo'ladi. Bular: 1) artikulatsiya; 2) diksiya; 3) nafas; 4) ovoz; 5) orfoepiya.

Asarning adabiy matni soʻzlarini tinglovchilarga aniq yetkazib berish vositasi talaffuz deyiladi. Talaffuz asarning goʻyaviy mohiyatini ochib berishda muhim rol oʻynaydi. Agar soʻzlar poetik fikrni aniqlashtirsa, musiqa ularni atroflicha emosional buyoqlar bilan toʻldiradi, chuqurlashtiradi. Demak, maqom yakka xonandaligida soʻz va musiqa bir-birini toʻldiradi va badiiy obraz yaratadi. Yaxshi soʻz talaffuzi texnikasiga ega boʻlish yakkaxon qoʻshiq ijrochiligida juda ham zarur hisoblanadi. Asarning matnini tugʻri va aniq talaffuz qilish uchun soʻzlardagi mantiqiy urgʻularga, soʻzning jonli tildagi talaffuz qoidalariga ahamiyat berish lozim.

Talaffuz organlari - lab, jagʻ, tilning nutq jarayonidagi turlicha harakatiga artikulasiya deyiladi. Artikulatsion mashqlar, asosan, talaffuz aʼzolarining faoliyatini faollashtirish hamda keyingi ish jarayoni boʻlgan nutq tovushlarining aniq talaffuzini taʼminlashni koʻzda tutadi. Shuning uchun bu mashqlarga ehtiyoj har bir talaba yoki ijrochining zaruriyatiga aylanishi, koʻp vaqt sarflanmasa ham, muntazam qaytarilib turilishi lozim. Tovushlar va soʻzlarning talaffuz etilishiga diksiya deyiladi. Aniq va ravshan talaffuz *yaxshi diksiya*, soʻzning yamlanishi, ifodaviy noaniqlik kabi salbiy xususiyatli talaffuz esa *yomon diksiya* deb yuritiladi.

Artikulatsion mashqlarni bajarishda zoʻrma-zoʻrakilik va kuchanishga yoʻl qoʻymaslik kerak, aksincha, moʻtadillik va erkinlikni taʼminlab, mashqlarni eng oddiy, soddasidan murakkabga tomon muntazamlikda oʻzlashtirish orqali nutq organlarini chiniqtirish va oʻrgatish yoʻlidan borish kerak. Aks holda mashqlar zarar keltirishi ham mumkin.

Mashqlarni qoʻllash davri, miqdori va uslubi talabanning individual imkoniyatlariga bogʻliq. Agar ijrochi talabanning nutqida tabiiy nuqsonlar boʻlmasa, mashqlarni yengilgina oʻzlashtirib, mashqlardan faqatgina talaffuzni yanada takomillashtirish maqsadida foydalanish mumkin.

Nafas texnikasining mukammalligi ovozning tembri, diapazoni, kuchi va jarangdorligiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Ayniqsa, maqom ijrochiligida nafas va ovoz uygʻunligi, frazalash va ohangning ichki mantiqini saqlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bois, nafas ustida muntazam ishlash, uni rivojlantirish va nazorat qilish xonandaning professional mahoratini shakllantirishda asosiy mezonlardan biri sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, mukammal nafas texnikasisiz yetuk maqom ijrochiligiga erishish mumkin emas, nafas - xonandaning ijodiy qudrati va sahnaviy muvaffaqiyatining negizidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fitrat A. Oʻzbek klassik musiqasi va uning tarixi. - Toshkent: Fan, 1993.
2. Rajabiy Y. Maqomlar. 1-5-jildlar. - Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1966-1975.

3. Jabborov I. O'zbek an'anaviy musiqa ijrochiligi masalalari. - Toshkent: San'at, 2002.
4. Matyoqubov O. Maqomot. - Toshkent: Sharq, 2004.
5. Qodirov R. Maqom san'ati asoslari. - Toshkent: Musiqa, 2008.
6. Abdurashidov H. Sharq musiqasida lad va ohang muammolari. - Toshkent: Fan, 1999.
7. Azimova D. An'anaviy musiqa va zamonaviy talqin. - Toshkent: San'at, 2018.